

EL CASTELL DE MONTSORIU

JOSEP MARIA LLORENS
MONTSERRAT MATARÓ
JOSEP MANUEL RUEDA
JORDI TURA

El castell de Montsoriu és, sens dubte, una de les manifestacions patrimonials més representatives del Montseny. Podem afirmar que és una de les mostres d'arquitectura militar medieval més notables de Catalunya, tal i com ho han palesat els seus contemporanis i els erudits dels nostres dies.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA

El castell de Montsoriu es troba en el límit dels termes municipals d'Arbúcies i Sant Feliu de Buixalleu (la Selva), a 41°46'58" de latitud nord i a 2°32'30" de longitud est segons el meridià de Greenwich, en un turó de 632,5 m d'alçada s.n.m., situat en els primers contraforts del massís del Montseny. Es tracta d'una formació paleozoica, constituïda per material intrusiu (granit), actualment ocupada per una vegetació mediterrània amb predomini d'alzines i sureres. El turó és vorejat al nord pel torrent de la Geneta i per la riera d'Arbúcies, a l'est per la mateixa riera, i pel Repiaix al sud.

La seva situació, a la capçalera de la vall de Breda i al peu de la riera d'Arbúcies, en el punt on s'obre la seva vall, li permet un domini visual d'una àmplia zona, que abasta per una banda la depressió pre-litoral i la zona costanera, i per l'altra els massissos del Montseny i les Guílleries.

Actualment s'accedeix al castell des de la carretera d'Arbúcies a Breda, pel trencant (km 7-8) que mena a la urbanització de Fogueres de Montsoliu fins a la masia de Coll de Castellar, i d'allí es pot pujar al castell a través d'una pista forestal.

TOPONÍMIA

L'origen de la paraula Montsoriu ha estat objecte de nombrosos estudis. La curiositat despertada per aquest topònim ha donat lloc a múltiples interpretacions, unes més encertades que d'altres. Però, malgrat tot, no és pas encara

un tema resolt. Les teories són diverses; hom pot trobar des d'interpretacions poètiques i enginyoses fins a estudis filològics complexos. Tanmateix, per a donar-ne una idea exposarem a continuació les més divulgades:

Mont-surio o surós. Muntanya de suro. (Recollida per GINESTA, 1972 i DALMAU, 1969.)

Aquesta interpretació es basa en l'actual vegetació del turó, amb una forta presència de l'alzina surera. Cal recordar, però, que es desconeix la vegetació existent durant el període que va del s. XII al XV, que la vegetació potencial de la zona és l'alzinar o el roure i que la presència del suro té molt a veure amb l'activitat econòmica de l'home, sobretot en el segle passat, que conegué una extraordinària proliferació de la indústria tapera.

Mont-so-riu. Muntanya entre dos rius. Muntanya sobre el riu. (Recollida per GINESTA, 1972 i MONREAL-RIQUER, 1955-58.)

La situació entre les rieres d'Arbúcies i Repiaix, i al peu de la primera, és el fonament d'aquesta interpretació. Això no obstant, com en el cas anterior, no té una sòlida base filològica.

Mont-surice. Mont Blanc en oposició a Mont Negre. (Recollida per GINESTA, 1972.)

Aquesta interpretació es basa en la similitud amb el nom Súria (població del Bages) que en eusquera (Zuria) vol dir *blanca*. Aleshores Montsoriu seria sinònim de muntanya blanca, clara o assolellada, en oposició al veí Montnegre, que malgrat que té una vegetació semblant, presenta unes tonalitats més fosques, a causa de la seva orientació vers el sol.

El topònim Montsoriu, segons aquesta versió, tindria un origen pre-romà.

En donar aquesta interpretació, no es té en compte, però, que l'analogia s'estableix entre una serralada i un turó (Montsoriu-Montnegre) i no entre dues serralades (Montseny-Montnegre). Encara que s'ha de reconèixer que aquest fet no ha de ser necessàriament significatiu.

Mont-sorex. Muntanya de ratolins. (Recollida per COROMINES, 1965.)

L'origen es trobaria en la paraula llatina *sorex*, que vol dir ratolí, d'on derivaria a *soricem*. Aquest mateix procés es dona en la denominació del parc parisenc de *Montsouris*.

Coromines descarta d'entrada aquesta hipòtesi i per la nostra part se'ns fa estrany que la presència de ratolins a Montsoriu fos tan significativa com per a donar-li el nom.

Mont-soliu. Muntanya solitària. (Recollida per COROMINES, 1965. Una variant a DALMAU, 1968.)

El qualificatiu de soliu o solitari li escau bé al turó del castell. Tanmateix l'origen d'aquesta versió el tenim en la denominació local arbucienca de Mont-soliu, el que simplement implica la substitució d'una líquida per una altra (r per l). Coromines, basant-se en Carreras i Candi, ho interpreta com una alteració motivada pel veïnatge de la parròquia de Montsolí o Mansolí (Mansulino) a Sant Hilari (CARRERAS I CANDI, 1911).

Mont-soliu. Muntanya de les oliveres. (Recollida per ALCOVER-MOLL, 1985.)

Una altra interpretació és la donada per Mn. Alcover, que fa derivar el terme de *Montem ipsi olivi*.

Montem Sigirici. Muntanya d'en Sigeric. Recollida per COROMINES, 1965.)

Es tracta de l'estudi etimològic més acurat, exhaustiu i complex, basat en diferents denominacions documentades. L'autor (Coromines), enumera un seguit de cites documentals:

Turó de Montsoriu, amb el castell

Monte Suriz, 1002, *Cartulari de Sant Cugat*.
Montem Suricium, 1191. ALART, *Privilèges*.
Muntsuriu, fi del s. XIII, *Crònica de DescLOT*.
Montesericho i Montseriu, 1362, ALSIUS...
Montsoriu, 1367, MIRET, *Castellbó*.

Partint de les cites, l'autor recorda que les més antigues no tenen perquè emprar el nom més arcaic. Aleshores, sobre la base de la terminació **iu**, considera el topònim com d'origen germànic. La seva arrel seria el nom *Sigiric*, que derivaria en *Siric*, després la **i** es convertiria en **e**, amb el que tindriem *Seric* (d'aquí Montesericho o Montseriu). Evolucions posteriors ferien que la **e** s'assimilés a la **o**, donant *soric*. Arribat a aquest punt, només restaria explicar la substitució de la **c** per la **u**. Segons Coromines, el procés fou el següent: Els noms germànics acabats en **ic** o **ik**, en traslladar-los al llatí es fa en genitiu (*Sigerici*); aleshores és sabut que la terminació **ci**, en català dona **u** (*Sigeriu*). En resum, l'evolució de l'arrel de Sigeric és: *Sigeric-Siric-Seric-Suric*; i la de la terminació és: **ic-ici-iu**, donant lloc, d'aquesta manera, a l'actual Montsoriu. Altres variants, canvien el nom de *Sigeric* per *Sungeric* (MOREU-REY, s.d.).

Mons Siricius. Muntanya de Sirici. (Recollida per DALMAU, 1968.)

És una variant de l'anterior. L'antropònim, en aquest cas no és germànic, sino llatí *-Siricius-*, que era un màrtir africà del s. IV.

Després d'aquest repàs és ben palès el fet de la incertesa de l'origen del mot **Montsoriu**, igual com la forta incidència que ha tingut entre els estudiosos i la gent del carrer.

LLEGENDES

La presència dominant del turó de Montsoriu, encimbellat pel castell, ha estimulat i suggestionat la imaginació de la població i dels seus visitants. Una bona mostra d'això és l'innombrable reguitzell de llegendes existents entorn seu, de les quals us en relatarem unes quantes:

Llegendes sobre l'origen del castell

1. Diuen que un dia un general anomenat **Maús**, tot defensant la terra contra els forasters, fou batut i fugí per entre els boscos on va perdre el seu ajudant, el qual, en veure una foguera a l'indret de Montsoriu s'hi encaminà i retrobà el seu general. Llavors, Maús va ordenar construir-hi un castell.

Moros

2. Una vegada el rei moro assetjà el castell de Montsoriu pensant que el seu senyor i els servents es rendirien davant la seva presència. Així passaren un dia, dos, quinze i un mes fins que un dia el senyor de Montsoriu va convidar el rei moro a menjar peix fresc que treia de la riera i el portava al castell a través d'un passadís subterrani. El moro, en veure tal meravella, desistí i se n'anà al seu país.

3. Fa molt de temps, els moros, que s'havien fet amos del castell de Montsoriu, demanaven cada any una paga a la vila d'Arbúcies. Aquesta consistia en l'entrega de la donzella més bonica de totes les del poble. Un any, va tocar a la Pepa, noia delicada i fina. Quan el rei moro la va veure va quedar bocabadat de tanta formosor i la va voler perpetuar per sempre més. La noia, en saber-ho, va arrencar a plorar tot sanglotant una cançó que deia:

*Per què en plores Pepa li diu son galant.
Jo en ploro pels meus pares perquè quan
ho sabran en buscaran la Pepa i en lloc
del món, del món la trobaran.*

El rei moro, malgrat els plors de la donzella, féu realitat el seu caprici: embalsamà la noia i la va asseure sobre un bugader de fang, ple de diners, en una mina secreta que s'obre prop dels Hostalets.

Les bruixes

4. En el castell de Montsoriu hi havia viscut una reina dita **Na Guilleuma**, que totes les nits sortia seguida d'una gran cort de serventes, totes elles vestides de blanc. Voltaven les runes del castell en llarga processó, sembrant malura i mals averanys que feien perdre les collites de tots els camps veïns. Un dia el senyor rector de Breda les va ruixar amb els asperges i varen fugir totes, anant a parar d'un bot al pic del Morou unes, i les altres al fons del gorg Negre de Gualba, on encara estan fent de les seves.

Romàntiques

5. Al punt de la mitja nit treu el cap pel cim de la torre de l'heura la **dama roja** del castell de Montsoriu, despentinada, amb una llanterna encesa a la mà dreta i a l'esquerra un corn de caça. Fa tres tocs de corn. Li respon un altre toc de la banda de Coll de Castellar, i poc després, apareix un cavaller vestit de negre amb un cavall de foc, puja a la torre, munta a la gropa del cavall la dama roja del castell, i desapareix en la foscor de la nit.

Les riqueses ocultes

6. Al castell de Montsoriu hi ha diverses coves: la cova dels penitents, la dels desterrats... i d'altres.

En una d'aqueixes coves hi viuen tres serpents, que porten a la boca un diamant que no deixen més que quan van a alguna font a beure. Aquell que llavors pogués robar-los-el, fóra ric i feliç per tota la vida.

7. Dins la cova hi ha tres serpents, que guarden tres bugaders plens de moneda encantada. L'encanteri, segons diu la llegenda, es pot desfer anant-hi la nit de **Sant Joan** al punt de les dotze, portant pa sucat amb llet (aliment per a les serpents) i l'aigua beneïda.

8. Una dona del lloc molt pobra, de la qual sentí compassió una bruixa, anà al castell, sabedora de les arts d'encanteri que li participà aquesta. Allí trobà uns grans pilots de faves, amb les quals omplí els sacs que portava. En arribar a casa seva, el contingut dels sacs s'havia convertit en or i plata.

9. Arribaren a Breda dos forasters que cercaven un parell de valents que els acompanyessin al castell de Montsoriu, amb la promesa d'una part de les riqueses que allí trobessin. A l'hora assenyalada arribaren al lloc de l'encanteri. Els acompanyants, atemorits pel soroll de les armes, les trompetes, les veus i l'aspecte d'antics personatges i animals malèfics que aparegueren al conjur dels forasters, fogiren espantats. Al cap d'una estona, veieren baixar del castell els forasters carregats de sacs, dels quals tragueren dues monedes d'or, amb què pagaren el petit servei dels dos vilatans.

10. Cada any, el dia de Sant Joan, quan el campanar de Breda toca la primera batallada de la mitja nit, s'obre una porta del castell que es comunica amb una cambra plena de blat i de segó. El que vol fer-se'n amo, ha d'anar-hi aquesta nit, caminant a reculons i amb les mans ocupades, una per un ciri encès i l'altra per una calavera. Ha de prendre el gra amb les dents, ficar-lo dins d'un sac, y anar de pressa perquè quan s'acaba el so de la dotzena campanada la porta torna a tancar-se. Si aconsegueix sortir-ne, no pot mirar el sac fins haver passat la riera. Si ho fa així el gra s'haurà convertit en or, si la curiositat, en canvi, l'ha fet tafaner, només tindrà sorra. I si per mala sort no ha pogut sortir, haurà d'esperar l'any vinent quan torni a tocar la primera batallada de la nit de Sant Joan al campanar de Breda.

Els sorolls del bosc

11. Un caçador oïa missa al peu de l'ermita de Santa Fe del Montseny voltat dels seus gossos de caça. Al punt d'aixecar Déu veié passar la llebre, i ell, ràpid com el llam, i deixant de banda el moment solemne de la consagració, empaïtà la llebre bosc endins. Com a càstig d'aquesta imperdonable irreverència, caça eternament per l'espai. La gent del país diu que, en dies de posta, se senten lladrucs misteriosos pels boscos del castell de Montsoriu.

Tradició i Història

12. Un minyó vassall del senyor de Montsoriu va casar-se amb una de les noies més precioses de la rodalia. Per satisfer el vell tribut de vassallatge, celebrades les noces el nuvi presentà la núvia al senyor. En clarejar, el nuvi va fer via al castell per a recuperar la seva esposa. Els guàrdies del castell reberen el minyó amb mals termes; li digueren que el senyor encara no s'havia llevat i que hi tornés l'endemà. Amb males raons el feren passar tres dies.

El dia que feia quatre, el jove encès d'ira, pujà al castell disposat al que calgués. En caure el pont, el mateix senyor es presentà al portal i li lliurà la seva esposa amb paraules burlletes i escarnidores. El jove es tragué la daga i travessà el cor del senyor de Montsoriu, sense que els seus servents ho poguessin evitar. Mentre al castell regnava la major confusió i desordre davant del que havia succeït, els nuvis van fugir muntanya avall. En arribar al poble tothom els esperava disposat a tirar-se al carrer en defensa de la raó del jove matrimoni. D'aquest moviment de poble va néixer la guerra de remences, en què els vassalls van alçar-se contra el poder abusiu dels nobles senyors.

NOTES HISTÒRIQUES

Per fer una síntesi històrica de Montsoriu amb un mínim de garantia ens falten un treball de recerca documental exhaustiu i una investigació arqueològica més aprofundida del que ha estat possible de realitzar fins ara. L'aspecte documental restarà cobert tan bon punt es pugui publicar una monografia de Jaume COLL i CASTANYER sobre aquest tema. Quant a l'aportació arqueològica, esperem que es pugui reprendre abans que no es faci impossible. Amb aquests condicionants, qualsevol cosa que diguem no serà més que una repetició d'allò que ja ha estat dit en diverses ocasions i per diversos autors. Per tant, aquestes notes històriques seran només un petit tast d'allò que pot deparar una investigació aprofundida. És formada, volgudament, per aspectes gairebé anecdòtics i deslligats. No és per un desig de meticulositat mal entesa, sinó per donar una imatge real del grau de coneixement actual sobre aquesta fortalesa. Per ampliar el que aquí es diu, només cal recórrer al treball de Pere CATALÀ i ROCA (1967), que continua essent la font d'informació més completa de què disposem fins ara. Altrament és l'origen de la major part de les notes seleccionades.

Tot i que l'origen del castell sembla anterior a l'any 1000, no és fins al 1002 que n'apareix el topònim –que no una menció explícita: *locum qui dicunt Monte Suriz*–. Un Amat de Montsoriu (*Amatus Montesoricensis*) és esmentat el 1011. Aquest Amat, vescomte de Girona i pare segons sembla d'Ermessenda de Montsoriu, esposa de Guerau de Cabrera, és a l'origen de la llarga vinculació

de Montsoriu amb la casa vescomtal de Cabrera. Guerau I de Cabrera i Ermessenda de Montsoriu foren els fundadors del monestir de Sant Salvador de Breda (1038).

L'atac de Felip l'Ardit de França (1285) posà a prova la potència del vescomtat, centrada, entre d'altres, en les fortaleses de Blanes i Montsoriu i la vila murada d'Hostalric. Aquestes dues darreres eren la clau de la defensa per terra de Barcelona en cas de no poder aturar l'embranchida francesa a Girona, com així fou. Per la seva situació, a banda i banda de l'antiga via de pas que segueix la depressió de la Selva, es feien específicament importants. Aquest atac ens permet de trobar referències a Montsoriu en diverses ocasions: a la *Crònica* de Bernat Desclot, (v. infra) i a la *Gesta Comitum Barcinonensium*, entre d'altres. En aquesta darrera obra és esmentat com a lloc de refugi del compte d'Empúries:

Habuit autem refugium et praesidium in castro de Montsoriu ubi cum suis dominabus reposuit comitissam. (BARRAU I MASSO, 1921).

El caràcter de residència del castell queda específicament clar en el procés contra Bernat II de Cabrera i el seu fill Bernat III, comte d'Osona. El 16 de juny de 1364 la reina Elionor ordena inventariar els béns de Bernat II de Cabrera:

Deinde ibidem ad requisitionem dicti procuratoris fiscalis predicta domina Regina mandavit describi bona dicti nobilis Bernardi de Capraria et constant quod in bonis ejusdem nobilis est castrum de Montsoriu cum suis terminis et pertinentiis in quoquidem castro ipse nobilis suum tenet domicilium. (BOFARULL, M., 1867)

És ben conegut que Bernat II fou decapitat a Saragossa el 1364. Pocs anys després trobem una nota que dóna idea de la potència militar del castell i de les dificultats que comportava rendir-lo per la força. En ocasió de la revolta del vescomtat contra Pere III, el rei convoca l'any 1368 una tropa calculada en uns 1.200 homes aproximadament, que amb base a Hostalric hauria de prendre el castell de Montsoriu (COROLEU, J. *et al.*, 1878). Ignorem com va acabar l'aventura, però el fet curiós és que el 1462, en plena guerra civil, la guarnició de Montsoriu estava composta només per quatre homes.

En aquesta guerra (1462-1472) el castell de Montsoriu passà per diverses mans fins que el 1471 el rei Joan II el cedí a Joan Sarriera. D'ell, a través de diversos possessors, arribà a mans de la casa Medinaceli. Actualment és propietat del Sr. J. Ribot, de Sant Hilari Sacalm. Ara com ara, la cessió feta a la Generalitat l'any 1987 no ha estat acceptada.

Durant la guerra civil de 1833 a 1840 (primera guerra carlina) Montsoriu

estigué ocupat, almenys temporalment, per una companyia de la Milícia Nacional (RENTER, B., 1984). Un dels seus components fou Pau Piferrer. Del paper de Montsoriu en la seva obra i en conseqüència en el Romanticisme, en parlarem més endavant.

La reutilització de Montsoriu durant la primera guerra carlina o en algun moment del segle XIX no és un fet aïllat a la comarca. L'hem pogut documentar arqueològicament a Sant Joan de Blanes (ocupació de la torre). El mateix s'esdevé possiblement amb el castell de Farners segons els resultats de la campanya d'excavació de 1991. Un altre cas semblant i proper és el de la torre de Vilarmau (Viladrau).

IMATGE DE MONTSORIU

Si diem que Montsoriu constitueix una fita en el paisatge del Montseny i de la Selva no descobrim res de nou. No és un lloc que passi desapercbut. Des de qualsevol punt on el mirem es destaca sobre l'entorn. La seva posició dominant atreu indefectiblement la mirada del viatger. I això ha estat així des que en tenim constància escrita. Repassarem breument algunes de les descripcions, opinions i vivències que ha desvellat des del segle XIII fins al final del

Torre del recinte intermig

XIX, època del Romanticisme i de la Renaixença. En aquest repàs, certament, no figuren tots els autors que han tractat de Montsoriu des d'aquesta perspectiva. Potser ni tan sols els més significatius. Recollir el conjunt ultrapassaria l'espai disponible. Ho deixarem per una altra ocasió i ens limitarem a una selecció que, com totes les seleccions, és per força limitada, aleatòria i parcial.

A final del segle XIII, en ocasió de l'atac de les tropes de Felip l'Artidit de França (1285), trobem el primer report detallat sobre Montsoriu. En el cap. CLIII de la seva *Crònica*, Bernat Desclot descriu amb una precisió fotogràfica l'aspecte de la ciutat de Girona preparada per a la defensa, i passa tot seguit a comentar les fortaleeses que encara es mantenen sota el poder de Pere el Gran. No és un recull exhaustiu, però val la pena fer esment que de totes les que hi són citades, només Montsoriu mereix un comentari individualitzat:

(...) Mes totes aquestes forces es tenien encara per lo rei d'Aragó: primerament Castellnou e Montesquiú, una altra força que és d'una dona que ha nom n'Estel·la de Castellnou, les quals forces són en Rosselló. Tenient-se encara en Empordà, primerament lo castell de Rocabertí, e Requesens e Carmanson, e lo castell de Lere e la força de Sant Salvador; e totes aquestes forces són del comte d'Empúries e d'En Dalmau de Rocabertí, e reclamaven-se per lo rei d'Aragó. E en Geronès se tenia, primerament la ciutat de Girona, e lo castell de Besoldó, e Campredon. **E en Vallès se tenia lo castell de Montsoriu, qui és un dels bells e dels nobles del món e és del comte d'Empúries;** encara lo castell de Montornès, qui és d'En Berenguer d'Entença. Exceptuades aquestes forces damunt escrites e anomenades, tots los altres llocs d'una jornada enllà de Barcelona eren desamparats e havien lleixats rònecs, que nengú no hi era romàs, tant eren espaordits com oïren dir que els francesos tenien tot Empordà e que el rei d'Aragó se n'era vengut a Barcelona (SOLDEVILA, F., 1973)

Un comentari semblant al de Desclot és el que desvetlla la visita a Montsoriu, ja avançat el segle XIII, a micer Galeot, genovès:

(...)E lo dit micer Galeot dixli (...) que ell era estat II vegades a Montsoriu e que era molt bell castell (BOFARULL, M., 1867)

La visió de Montsoriu en la seva màxima puixança arquitectònica, amb els seus tres recintes parcialment arrebossat de blanc, com encara es pot veure en alguns punts, havia de ser impressionant.

Fent un salt fins al segle XIX, arribem al Romanticisme de mans de Pau Piferrer (1818-1848). En els lleures que li deixava la seva missió com a com-

ponent d'una companyia de la Milícia Nacional destacada a Montsoriu (c. 1836-1837) Piferrer escrivia. El primer dels seus treballs literaris és un conte, molt a l'estil de Walter Scott, autor del qual fou traductor, publicat a *El Vapor* i reeditat diverses vegades, la darrera de les quals, que sapiguem, a la *Revista de Gerona* (vol. XIX, 1888), porta el títol *El Castillo de Montsoliu*. La presentació que fa del castell és tot un manifest romàntic:

A la del Montseny por el lado que mira á Hostalrich elevase un montecito de muy rápida pendiente. Parece que la naturaleza le aisló de las colinas cercanas, como si él solo fuese morada de terror y espanto. Pocos hay que sepan la verdadera senda para llegar á la cumbre, pues el terreno está sembrado de rocas blanquecinas que forman un contraste muy particular con la sombría obscuridad que sobre ellas esparcen encinas añosas y corpulentos robles. Ocupa la cima un vasto castillo gótico del cual subsisten aun algunos lienzos de muro con dos torrecillas, al paso que una completa desolación confunde en las habitaciones interiores columnas derribadas, corredores en pié y arcos góticos que se dibujan en la atmósfera de resplandor de la luna, como el puente aéreo de misteriosas apariciones. Es inesplicable el espanto que su presencia produce en aquellas comarcas.. y no piensen mis lectores que ese terror sea sin fundamento. Todas las noches mayormente cuando las nubes yacen sobre la cumbre del Montseny y los árboles ajitados por el huracán producen un bramido semejante al de los mares; al mismo punto en que el reloj de la vecina aldea con moribundo compás marca las doce... se ve brillar el resplandor de una luz, trémula, débil, sumamente roja, como la hoguera que ilumina las infernales y caprichosas facciones de las brujas en sus conciliábulos. Esa luz brilla un minuto inmóvil y después... impulsada por mano invisible cruza los aires trazando un semicírculo... Un grito prolongado sigue á su elevación... un alarido sobrenatural, un gemido del infierno que los vientos desencadenados conducen retemblando de eco en eco... La luz desaparece y todo queda en silencio. Muchas son las tradiciones del país acerca esta visión nocturna. Unos dicen que el último señor de Montsoliu saqueó el vecino monasterio de monjes de San Benito, y que su alma divaga privada de reposo de la otra vida en expiación del crimen tan horrendo. Otros, que Montsoliu fué la cárcel de las doncellas más hermosas precisadas allí dentro, como se deja suponer, á satisfacer los brutales apetitos de un señor feudal. Pero lo que se saca en limpio de tanta narración es, que hubo en aquellos tiempos, no sé el año, un barón llamado Roberto, señor de este castillo, conocido por su genio violento é impio corazón. En fin, el lector tendrá la bondad de trasladarse conmigo en el castillo de Montsoliu, entero como estaba en aquellos días,

y sabrá la historia verídica de tantos misterios (Revista de Gerona, XIX, 1888).

Dels excursionistes de la Renaixença que visitaren Montsoriu i que van escriure sobre el castell, ens limitarem a detallar el text d'un d'ells, Ramon Arabia i Solanas, de l'Associació Excursionista Catalana, sense que per això menystinguem els altres. Si hem optat pel text d'Arabia és perquè la seva descripció porta incorporat un fort matís ideològic i polític que no hem trobat tan explícitament en d'altres. És un detall important, per tal com vincula directament Montsoriu al moviment polític-literari del final del XIX:

Lo castell, propietat avuy pro-indiviso de las familias Matamala i Saleta, val per sí sol una excursió y dona clara mostra de lo qu'era en la edat mitja una morada feudal. Sa posició en lo arrodonit y selvatic turó qu'l sustenta; sa grandiositat, ab son triple recinte y sas fortificacions avansadas; sa fantástica silueta, ab sos marlets y murallas, dominadas en un ángul per la esberlada torre de l'homenatge; l'eura que s'hi arrapa no sé si amorosa ó traydora; las llastimosas bretxas que'l temps y la má de l'home han obert en ell; las misteriosas y esglaydoras tradicions que d'ell se contan; la mateixa escassedat de datos certs sobre son origen é historia; tot contibuheix á impressionar fortament la fantasía y á encendre lo desitj de pujarhi.

Mitja hora de ruda costa lo separa del Coll de Castellar. Quan s'arriba á dalt y per entre los pilots de pedras y los punxosos esbarzers se penetra en aquellas estancias solitarias y obertas als quatre vents; quan se véhuen aquells gòtics finestrals sense l'ayrosa columneta, aquellas altivas voltas enderrocadas, aquellas espayosas sitjas vuydas y respirant un baf sepulcral: l'ànima's cobreix de dol y se sent com una anyoransa de patria. Afortunadament, una sola mirada defora de les murallas reconforta l'esperit; la esplendent riera de Arbucias, las hermosas planas de Breda y del Tordera, lo inmens costellám del Montseny y las humils montanyas que á sos peus radian per tot Catalunya, are com avans viuhén forta y robusta vida. La obra humana, tant superbiosa, se desfà com pols; l'obra de Deu persisteix immutable á través del sigles. Mentres ell hi sia, no'ns faltará patria may (Anuari de l'associació de Excursionistes Catalana, I, 1881).

Tan debò que ara, amb prou feines un segle després de la publicació d'aquestes darreres paraules, ens fos possible de donar una imatge tan poètica del castell. Malauradament, ens temem que els lletraferits d'un futur immediat ho tindran molt magre, llevat que superin amb escreix la imaginació dels del segle passat.

DESCRIPCIÓ DEL CASTELL

Deixant de banda qualsevol altra consideració, el castell de Montsoriu és un element característic del paisatge. Sia d'on sia que hom arribi a Breda o a Arbúcies, el perfil cònic del turó coronat per les restes del castell, esdevé punt d'atracció de totes les mirades.

L'espectacularitat de la seva ubicació al cim del turó, amb el Montseny de fons, s'acreix tan bon punt s'arriba a dalt.

La impressió primera és la d'un conjunt de panys de muralla, de torres i diversos elements constructius, disposats de manera caòtica, caos que ve del seu lamentable estat de conservació.

Ben diferent és la impressió que causa una anàlisi més acurada de les restes arquitectòniques i l'observació de la planta del recinte.

Presetem, citada literalment, la millor descripció arquitectònica de Montsoriu: la que en feren Lluís Monreal i Martí de Riquer (Monreal, Riquer 1955: 247-251).

Pot dir-se que estan complets el tres recintes escalonats que muntaven el seu sistema defensiu. El primer i exterior el forma un mur, guarnit de torres quadrades, dins del qual hi ha un ampli albacar. En un pla més ampli hi ha el segon, constituït per l'amplíssima plaça d'armes i, al seu entorn, nombroses dependències, sobre les quals es desenrotllen els lligaments i el camí de ronda. En un extrem de l'esmentada plaça, damunt d'un alt podi terraplenat, s'aixeca la torre de l'Homenatge i, darrera d'aquesta, el recinte interior, també murat i torrejat, i en les seves estretes sales hi havia la residència senyorial.

Anem a intentar una descripció de fora a dins, tal com el castell es presenta als ulls dels que hi arriben, després d'albirar la seva inconfusible silueta des de qualsevulla indret dels volts. Les restes del camí antic pugen pel declivi meridional, o sigui pel que mira a Breda, agafant el pendent en línies obliqües que el suavitzin (Per la mateixa banda, per bé que amb traçat completament distint, el puig és accessible mitjançant una carretera particular moderna).

L'últim tram d'aquell camí vell passa sota el mur exterior i el rodeja per anar a buscar la porta, que està situada mirant a Llevant. Aquesta primera muralla, esfondrada en tota la seva part superior, no circumdava el castell en la seva totalitat sinó que es desplegava en ventall davant dels dos costats de la fortalesa, cobrint així la zona d'accés. Recolza un bastió quadrat sota una torre del segon recinte, en el seu angle occidental, i segueix cap a l'Est per a morir sota els cilíndrics torreons de molt gruix del palau senyorial o tercer recinte, situat en aquell extrem. La línia

d'aquesta muralla avança en tres torres quadrades obertes a l'interior i construïdes, com tot el restant, en carreuada irregular i mamposteria, amb carreus regularment treballats en les arestes. Tocant a l'última torre i defensada per aquesta hi ha la primera porta que cal travessar, ben batuda per les espitlleres i encara destorbada per un mur que prolonga el de la torre cap a l'interior.

Amb això hem penetrat en el recinte Jussà per a tornar a la dreta, per la part interior de la muralla, i trobar junt amb ella una segona porta, oberta en un mur transversal que talla aquest recinte per tal de posar un nou obstacle al qui arriba. I tornant a l'esquerra, adossats al revers d'aquest mur, trobarem unes escales acabades per la porta del segon recinte. En la part alta es veu el buit d'una làpida o pedra armera que hi hagué.

El segon i principal recinte al qual hem donat vista, forma un quadrilàter allargassat i molt irregular, montat sobre un poderós talús o escarpa i guarnit per sis torres rodones, més una d'ampla i quadrada —que tal vegada fou un portell de sortida— en la part posterior i septentrional. No cal dir que no s'hi troben fossats, car l'abruptesa del terreny ni ho requereix ni ho permet. Una vegada dins, deixem a la nostra dreta la mola del palau, arribem a la ja esmentada plaça d'armes, també de traçat irregular, en el centre de la qual hi ha una cisterna rectangular i amb volta, de dimensions extraordinàries. En tres costats del mur recolzen dependències d'una sola planta, algunes amb arcs transversals de fàbrica per tal de rebre sostres plans de bigues i altres que tingueren volta. Entre aquestes últimes es reconeix —mirant al Sud— la que fou capella, petita i rectangular, amb esvelt finestral en ogiva i restes d'una minúscula espadanya. Altres estances obren a l'exterior buits en arc rebaixat que degueren aixoplugar els mainells i traceries de finestres coronelles. Tot element de treballat o esculturat ha desaparegut.

Una bona part de la plaça d'armes està ocupada per la impressionant escarpa poligonal, sobre la qual s'assenta la torre de l'Homenatge i darrera d'ella el palau, que s'estén fins a l'extrem oriental del mur del segon recinte. Una rampa al llarg del nucli residencial arriba fins al planell on s'aixeca la torre, que és cilíndrica i de dimensions fora del corrent; té una superfície exterior enlluïda i acaba en marlets quadrats, com tot el castell.

Però l'accés normal al palau és en la part oposada a la torre, tocant als dos cubs de molt gruix que protegeixen l'angle del mur. Hi ha en aquest costat un passatge, obert completament en els dos fronts, que miren l'un cap a l'interior, per tal de donar entrada, i l'altre cap a fora, sobre el puig, oferint un mirador de singular bellesa. Aquest passadís té volta de canó apuntat sobre quatre poderosos arcs d'arrancada molt baixa. Unes escaletes i una porta, a l'esquerra, donen pas al que hem anomenat

Detall de les ruïnes de la capella del castell

recinte sobirà o nucli residencial del castell. El formen, senzillament, tres cruixies estretes i paral·leles, que van des d'aquí fins a la torre de l'Homenatge. La central estava descoberta i era un llarg i angost pati, al qual donaven les finestres de les estances allotjades en les dues cruixies laterals; són gairabé totes d'arc rebaixat que en el seu temps tingué els elements ornamentals de les finestres anomenades «coronelles».

Al fons del modestíssim pati es veu la porta en punt rodó, per la qual s'entra a la planta baixa de la torre, que té diversos pisos amb volta i independents, i s'arriba a la part superior des de dalt de l'adarb. Aquest domina tot el castell, com a terrassa emmarletada del palau, ben disposat

per a la lluita amb abundats espitlleres i tenint a més troneres en el terra per tal de pujar-hi ràpidament els pertrets de guerra per als soldats.

Al marge dels recintes ja descrits i en relació amb ells, cal assenyalar l'existència de restes d'un castellet o posició avançada sobre un turó anomenat de les Bruixes, una mica separat del conjunt en el seu extrem oriental.

Podem completar aquesta descripció afegint que la Torre de les Bruixes està unida al recinte principal per dos panys de muralla, un dels quals, el que dóna a Llevant, sembla presentar almenys una torre quadrangular, aproximadament a mig camí entre el castell i la fortificació avançada. També cal afegir que entre el recinte creat per aquests dos panys de muralla i el castell, pròpiament dit, hi ha un fossat. Un altre vall es localitza al voltant de la Torre de les Bruixes. Aquests mateixos autors remarquen la importància arquitectònica de Montsoriu, amb unes paraules ben eloqüents:

La gran extensió dels seus murs i la complexitat dels seus elements ens ofereixen, tal vegada, la més ambiciosa i acabada construcció de tot el país. (MONREAL-RIQUER, 1955: 247)

Amb posterioritat a aquest treball, L. Monreal, ben conegut expert en castellologia, reprenia el tema de Montsoriu des d'una perspectiva més àmplia: *Là línia de castells de la Tordera*. (MONREAL, 1971): Centelles, Montsoriu, les Agudes, Montclús, Palautordera, Hostalric, Palafolls i Blanes.

Considera aquest conjunt com la línia primordial de defensa pel nord de Barcelona; Montsoriu, Hostalric i Palafolls en constitueixen el nucli principal. Els dos primers, especialment, dominen el camí d'accés obligatori cap a la capital venint de Girona.

Volem cloure aquest apartat amb unes paraules de l'esmentat article (MONREAL, 1971: 37)

Montsoriu es una de las fortalezas catalanas que con más títulos reclaman su restauración. Esta tarea aparece erizada de problemas previos por la misma magnitud de la empresa, por su emplazamiento, por ser el castillo y el monte de propiedad privada y por otras circunstancias. A pesar de todo ello hay que intentar salvar este monumento, al que no vacilo en calificar como el más representativo de los castillos catalanes.

Poca cosa més podem afegir a aquestes paraules, excepte que la propietat del castell, actualment, no significa cap entrebanc, car la bona disposició dels propietaris s'ha manifestat en un document de cessió a la Generalitat, la qual aquesta encara no ha acceptat.

P. Català i Roca (DALMAU ed. 1967: 165-167) presenta Montsoriu com a prototipus del castell de planta irregular accentuada, modificant la classificació de V. Lampérez (LAMPÉREZ, 1922, vol. I: 325 ss.).

L. Monreal i M. de Riquer situen la cronologia de les construccions de Montsoriu entre els segles XII i XV. Si més no, no troben elements posteriors al segle XV (MONREAL-RIQUER, 1955: 251).

TREBALLS REALITZATS

Les primeres recerques sobre l'ocupació de Montsoriu són de 1952. En aquesta data Miquel Oliva i Lluís Pericot publiquen la troballa, al cim i en els vessants del turó, de ceràmiques ibero-romanes (PERICOT, OLIVA, 1952). De fet, però, els primers treballs sistemàtics no comencen fins a l'any 1980, amb la realització d'una prospecció (BARRIS *et al.*, 1981) que cercava dos objectius: d'una banda confirmar l'existència d'aquest possible nivell ibèric, i de l'altra, conèixer l'estratigrafia del mateix castell. Amb aquesta finalitat s'obriren dues cales. Una, efectuada en una de les dependències del castell, donà una estratigrafia poc complexa: per sobre de la roca mare i salvant el desnivell, es localitzà un estrat de morter que fixava el pis de l'habitació format de rajoles acanalades. Damunt d'aquest paviment s'identificà una fase d'abandonament del castell, amb el conseqüent enderroc de parets i sostre. Tot era cobert per un nivell superficial d'humus. El material d'aquesta cala, poc abundant, es limità a fragments de teula, de ceràmica grisa comuna i a restes de fauna.

La segona cala es realitzà a l'exterior de la fortalesa, dins del recinte amurallat que uneix el castell a la Torre de les Bruixes. Aquesta cala, amb una potència estratigràfica de més de 2 m, presentava per sota del nivell superficial húmic, un altre que, pel material arqueològic aparegut (teules abundants, pedres, ceràmica) semblava correspondre a l'esfondrament d'un possible habitatge, hipòtesi que queda reforçada amb l'aparició d'una llar inclosa dins d'un nivell clar d'ocupació (terres negres orgàniques, abundància de restes ceràmiques i òssies). Malgrat la potència assolida, no s'identificà en cap punt de la seqüència estratigràfica l'existència de restes arqueològiques ibèriques, si bé val a dir també que en aquesta intervenció no s'arribà a la roca mare.

L'estudi d'aquesta zona es continuà l'any 1983, dins del programa d'intervenció arqueològica, que preveia l'excavació de tres indrets ben diferents i significatius que permetessin esbrinar les possibilitats del conjunt arqueològic. Els tres punts escollits foren: el recinte exterior, i més concretament l'indret prospectat el 1980, car es preveia la possibilitat d'un poblat a redòs del castell; la capella; i finalment el fossat, que podia donar una bona gamma de materials.

La cala exterior confirmà definitivament l'existència en aquesta zona d'un

habitatge protegit per dos panys de muralla, i del qual es delimità una primera habitació rica en material arqueològic: ceràmica grisa d'ús domèstic, ceràmica vidriada, metalls difícilment datables, i dues peces d'argent encunyades a Barcelona —un doblenc de Jaume I i una moneda de tern de Jaume II—, que daten *a priori* l'habitatge entre el segle XIII i el primer quart del XIV.

La cala oberta a la capella s'efectuà amb la intenció de veure si el reompliment del seu fonament aportava dades cronològiques d'interès per a datar la construcció. L'excavació permeté de localitzar la porta d'entrada a la capella, amb un esglaó cap a l'interior, i un paviment d'*opus signinum*, el qual presentava una capa de preparació de petites pedres i morter de calç i sorra. Per sota d'aquest paviment aparegué, a la banda adossada al segon recinte emmurallat, un reforçament de la muralla en forma d'escaló, mentre que la resta de paviment reposava sobre una massa de sediment aportat per anivellar el sòl i assentar així la capella al mateix nivell que la part interior del recinte del castell. La potència d'aquest nivell de reompliment no està encara determinada, però pot ser important atesa la uniformitat del sediment i la disposició dels materials. A la fondària a què s'arribà (aproximadament 1,8 m), no aparegueren indicis de canvi de terres, ni tampoc una diferent disposició de les abundants restes arqueològiques que es presentaren barrejades des de bon començament i sense cap connexió: quatre daus d'os, restes de macrofauna i ictiofauna, objectes metàl·lics, ceràmica grisa indeterminada i ceràmica de verd i manganès que dataria el segon moment arquitectònic del recinte, possiblement contemporani al paviment i a l'elevació de les parets est i oest, en el segle XIV. Del període romànic en queda una finestra de mig punt i una bona part de les parets que limiten l'església en sentit longitudinal.

L'excavació del fossat, feta en el segon clos, donà una seqüència estratigràfica important, arribant a una fondària provisional de 2 m. Els primers nivells es dataren del segle XV, per la ceràmica de decoració blava sobre fons blanc o rosat. Per sota aparegueren ceràmiques de verd i manganès, acompanyades d'un nombre important de grisa, que li donen una cronologia del segle XIV, final del segle XIII. Malgrat aquesta diferenciació cronològica, s'ha de tenir en compte que es tracta d'un fossat tapat, en definitiva d'un abocador o escombrera. Posteriors campanyes permetrien determinar quan es produí, concretament i majoritària, l'anul·lació del fossat; ara com ara sabem que fou en un moment del XIV, i que durant el XV s'hi abocaren algunes coses més.

Abmdós períodes, establerts a partir de la ceràmica decorada proporcionaren a més un nombre important de restes de fauna (bou, oví-caprins), com també de metalls d'ús bèl·lic i domèstic quotidià (puntes de ballesta, claus, agulles de cap...).

Aquest article no pretén aportar noves dades sobre el que es coneix del castell de Montsoriu; només vol ser una recopilació sintètica, basada en un informe que els mateixos autors presentaren als SS.TT. de Cultura de la Generalitat a Girona, per tal de posar a l'abast de tothom una visió global i conjunta del monument. També pretenem palesar la importància del castell dins el conjunt patrimonial català, reconeguda al llarg del temps, però, malauradament, oblidada a l'actualitat. També voldríem fer una crida per reclamar l'interès d'institucions i de la població per la recuperació del nostre patrimoni, encara que això no reporti beneficis econòmics directes, almenys d'una manera immediata.

Montsoriu és, de moment, el mirall d'una societat despreocupada pel seu patrimoni, encara que aquest sigui de primer ordre com el cas que ens ocupa.

Una societat encarada a una finalitat només lucrativa (tot i que monuments de l'entitat de Montsoriu, amb una inversió inicial i una correcta política de difusió, serien rendibles a llarg termini) s'allunya molt d'aconseguir una qualitat de vida equilibrada, on la felicitat individual i col·lectiva esdevingui un repte assolible.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, A.: «Montsoliu», *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Tom 7. Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1985.
- AMADES, J.: *Les cent millors llegendes populars*. Barcelona, Ed. Selecta, 1951.
- AMADES, J.: *Folklore de Catalunya. Rondallística*. Barcelona, Ed. Selecta, Biblioteca Peremne 13, 1982.
- ARABIA, R.: «Al Montseny», *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*, I. Barcelona, 1881.
- BARRAU DIHIGO, L.; MASSÓ I TORRENTS, J. (Ed.): «Gesta Comitum Barcinonensium», *Cròniques Catalanes II*. Barcelona, Concepció Rabell i Cíbils, 1925.
- BARRAU DIHIGO, L.; MASSÓ I TORRENTS, J. (Ed.): «Crònica de Bernat Desclot», *Cròniques Catalanes*. Barcelona, Concepció Rabell i Cíbils, 1921.
- BARRIS, J. et al.: «Estudi de l'estratigrafia medieval del Castell de Montsoriu. Estudi General», *Revista del Col·legi Universitari de Girona*, núm. 1, vol. 1, 1981.
- BOFARULL, M. de (ed.): CDI ACA, vol. XXXII. Barcelona, 1867.
- BOLÓS, J.: «Arbúcies. Castell de Montsoriu», *Catalunya romànica. El Gironès, La Selva, El Pla de l'Estany*, vol. V. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1991.

- BOSCH, A. *et al.*: «Resultats preliminars de la primera campanya d'excavacions arqueològiques al castell de Montsoriu (Arbúcies-Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)», *Quaderns de la Selva*, 2. Santa Coloma de Farners, 1988.
- CATALÀ I ROCA, P. (Ed.): *Els castells catalans* (7 vols.). Barcelona, R. Dalmau editor, 1967-79.
- COLL, J.: «Breda històrica i actual», *Monografies Locals*, sèrie B, núm. 3. Granollers, ed. Montblanc, 1971.
- COMA I SOLEY, V.: «Los vizcondes de Cabrera», *Monografía histórica*. Barcelona, Librería Balmes, 1968.
- COROLEU, J. *et al.*: *Los fueros de Cataluña*. Barcelona, 1878.
- COROMINAS, J.: *Estudis de toponímia catalana*, vol. I. Barcelona, Ed. Barcino, 1965.
- COROMINES, J.: *Notes per a un estudi sobre els noms de lloc de Girona*. Cassà de la Selva, Colla excursionista cassenca, 1969.
- DALMAU, R. (Ed.): *Els castells de Catalunya*. Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1967-79.
- EQUIP D'EXCAVACIÓ DE MONTSORIU: *Memòria d'excavació de la campanya de 1983*. Presentada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- GINESTA, S.: *La comarca de la Selva*. Barcelona, Ed. Selecta, 1972.
- ESTIVILL, V.: *Montseny*. Barcelona, Miquel Arimany, S.A., 1950².
- LAMPÉREZ, V.: *Arquitectura civil española de los siglos I al XVIII*. 2 vols. Madrid, Ed. Saturnino Calleja, S.A., 1922.
- LLORENS, J. M., *et al.*: *Estudi del poblament al segle XI a Sant Feliu de Buixalleu, Arbúcies, Breda i Riells*. Barcelona, Departament Adjunt a la Presidència de la Generalitat de Catalunya, 1982.
- LLORENS, J. M., *et al.*: *Montsoriu*. Informe presentat per membres del Museu Etnològic del Montseny i del Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona als SS.TT. de Cultura de la Generalitat de Catalunya a petició d'aquesta, 1987.
- LLORENS, J. M.: «Els castells del Montseny: estat actual i perspectives de futur», *VI Jornades d'Arqueologia medieval a Catalunya*. Barcelona, Laboratori d'Arqueologia medieval, departament d'Història Medieval, Universitat de Barcelona, 1991.
- MATARÓ, M.: *La Història Popular*. Informe inèdit sobre Montsoriu, presentat a l'Ajuntament d'Arbúcies, s.d.
- MESTRES, A.: *Llegendes i tradicions del Montseny. Contribució al folklor català*. Barcelona, Salvador Bonavia, 1933.
- MIRALDA, S.: *Itineraris a castells i breus notícies històriques*. 1a. sèrie. Barcelona, 1963.
- MIRET, J.: *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó*. Barcelona, Imprenta La Catalana, 1900.

- MONREAL, L.: «La línea de castillos del río Tordera», *Castillos de España*. Segunda época, núm. 4, 1971.
- MONREAL, L.; Riquer, M. DE: *Els castells medievals de Catalunya* (2. vols.). Esplugues de Llobregat, Ariel, col. *Falcó* 1-2, 1955-58.
- MOREU-REY, E.: *Els noms de lloc. Introducció a la toponímia*. Barcelona. Unió Excursionista de Catalunya, Arxiu Bibliogràfic excursionista.
- PERICOT, L.; OLIVA, M.: «Actividades de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas en 1952», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, vol. VII, 1952.
- PIFERRER, P.: «El castillo de Montsoliu», *Revista de Girona*, XIX. Girona, 1888.
- PLADEVALL, A.: «El Montseny a l'època medieval. Dominis i jurisdiccions». Conferència feta a Sant Esteve de Palautordera el 16 de juny de 1986 dins la sèrie *II cicle de Conferències i Debats Montseny-Montnegre*, organitzat per *La Salvaguarda del Montseny*. Resum publicat a *Revista de Girona*, 141, 1990.
- PONS I GURI, J. M.: «Nomenclátore de la diócesis gerundense del siglo XIV», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XVII, 1964-65.
- RENTER, B.: «Pau Piferrer y Fábregas», *Memorias de la Associació Catalanista d'Excursions Científicas*, III. Barcelona, 1884.
- RIU, M.: «L'aportació de l'arqueologia a l'estudi de la formació i expansió del feudalisme català. La formació i expansió del feudalisme català. *Estudi General*, 5-6, Girona, Col·legi Universitari, 1985-1986.
- RIU M.; BOLÓS, J.: «Observacions metodològiques, esquemes descriptius i notes de treball per a l'estudi de les fortificacions i castells medievals. Castells, guaites, torres i fortaleces de la Catalunya Medieval», *Acta Mediaevalia*, annex 3. Barcelona, Universitat de Barcelona, 1986-87.
- RIUS, J.: *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, vol. II. Barcelona, C.S.I.C., Escuela de Estudios Medievales, 1946.
- RUEDA, J. M.: «El castell de Montsoriu. Resultats arqueològics preliminars», *VI Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya*. Barcelona, Laboratori d'Arqueologia Medieval, Departament d'Història Medieval. Universitat de Barcelona, 1991.
- SOBREQUÈS, S., et al.: «Cabrera», *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. IV. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, S.A., 1973.
- SOLDEVILA, F. (Ed.): *Les quatre grans Cròniques*. Biblioteca Perenne. Barcelona, Ed. Selecta, 1973.
- TURA, J.: «El castell de Montsoriu. Projecte d'actuació», *VI Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya*. Barcelona, Laboratori d'Arqueologia Medieval, Departament d'Història Medieval, Universitat de Barcelona, 1991.